

Mateusz Ihnatowicz*

Gdańsk

JAN MARIA SZYMUSIAK SJ W DOKUMENTACH APARATU BEZPIECZEŃSTWA PRL Z LAT 1961–1971

W moim artykule głównym wątkiem są relacje komunistycznego aparatu bezpieczeństwa¹ PRL z jezuitą o. Janem Marią Szymusiakiem (1929–1987). Umieściłem je w kontekście jego życiorysu zakonnego i naukowego.

Droga do zakonu jezuitów

Jan Maria Szymusiak urodził się 27 listopada 1920 r. w Prötzel w Niemczech w wielodzietnej rodzinie robotniczej Józefa Szymusiaka i Stanisławy z domu Niezabitoskiej. Był trzecim dzieckiem z sześciorga rodzeństwa. W latach 1921–1924 Szymusiakowie mieszkali w Polsce w miejscowości Czarnożyły koło Wielunia i Słupcy koło Wrześni. W kwietniu 1924 r. przenieśli się do Francji².

Jan Maria Szymusiak przed wstąpieniem do Towarzystwa Jezusowego przez dwa lata (1937–1939) studiował filozofię w Seminarium Duchownym w Cambrai, a do egzaminów przystąpił na uniwersytecie w Lille³. Gdy wybuchła druga wojna światowa, 3 września 1939 r. ochotniczo zaciągnął się do Wojska Polskiego we Francji. Po ukończeniu w 1939 r. polskiej Szkoły Podchorążych w Coëtquidan został skierowany na front francuski. W 1940 r. służył w I Dywizji 2. Pułku Gre-

---

* **Mateusz Ihnatowicz** – doktor nauk humanistycznych, historyk dziejów najnowszych Polski, archiwista. Publikował w następujących czasopismach naukowych: „Almanach Historyczny”, „Roczniki Teologiczne” (KUL), „Studia Gdańskie”, „Universitas Gedanensis”. Obronił pracę doktorską pt. *Prowincja Wielkopolsko-Mazowiecka Jezuitów w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)* (Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2015) powstałą pod kierunkiem dr. hab. Bogusława Górki, prof. UG. W kręgu jego zainteresowań znajdują się dzieje chrześcijaństwa, zakon jezuitów oraz nowe ruchy religijne.

¹ Resort Bezpieczeństwa Publicznego powstał w 1944 r. na mocy dekretu Krajowej Rady Narodowej z 21 VII 1944 r. powołującego Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Zob. K. Szwagrzyk, *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956*, w: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1 (1944–1956), pod red. K. Szwagrzyka, Warszawa 2005, s. 19.

² Ks. S. Longosz, *Jan Maria Szymusiak SJ 1920–1987 Calendarium vitae*, „Vox Patrum” 1989, R. 9, t. 16, s. 9.

³ Tamże.

nadierów, jednak 25 czerwca 1940 r. dostał się do niewoli, gdzie przebywał pięć miesięcy w obozie jenieckim pod Strasburgiem. Uciekł z niego 3 listopada 1940 r. i dołączył do oddziału partyzanckiego pułkownika Józefa Jaklicza działającego w Alpach Francuskich⁴.

Sylwetka zakonna

Jan Maria Szymusiak powołanie zakonne poczuł w 1941 r. i we wrześniu tego roku wstąpił do nowicjatu Towarzystwa Jezusowego we Francji. Następnie odbył studia humanistyczne na Katolickim Uniwersytecie w Lyonie. W 1945 r. uzyskał magisterium⁵ z filologii klasycznej na Sorbonie w Paryżu. W latach 1945–1948 i 1953–1954 uczył języka i literatury greckiej, łacińskiej i francuskiej w Collegium Maximum La Providence SJ w Amiens we Francji. W tym też czasie w 1947 r. zdobył magisterium z filozofii scholastycznej na jezuickim Wydziale Collegium Maximum Vals-Le-Puy we Francji. Następnie w latach 1948–1952 studiował teologię na jezuickim Wydziale Collegium Maximum w Enghien w Belgii, które zwieńczył magisterium⁶. W trakcie studiów teologicznych 30 lipca 1950 r. otrzymał święcenia kapłańskie w Enghien. Formalnie w 1952 r. przeszedł do Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej w Polsce. Swoją trzecią probację odbył w latach 1952–1953 w Wépion w Belgii⁷.

W następnych latach kontynuował kształcenie. W latach 1955–1957 studiował patrystykę na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. W sekcji Historii Teologii tegoż uniwersytetu obronił pracę doktorską z teologii dogmatycznej pt. “Éléments de la théologie de l’homme chez s. Grégoire de Nazianze”. Przez rok był wykładowcą patrologii na tejże uczelni. Rok później na Sorbonie przy Katedrze Początków Chrześcijaństwa uzyskał doktorat z dziedziny nauk humanistycznych za pracę pt. “L’homme et sa destinée selon Grégoire le Théologien”⁸.

Do Polski przyjechał w 1958 r. i zajął się pracą dydaktyczno-naukową. Prowadził wykłady z patrologii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w Lublinie, a na jezuickim Wydziale Teologicznym Bobolanum w Warszawie wykładał patro-

⁴ Jan Szymusiak, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 2004, s. 672; ks. S. Longosz, *Jan Maria Szymusiak SJ*, t. 16, s. 9.

⁵ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach* podaje, że licencjat (s. 672), zaś ks. Stanisław Longosz, że magisterium (por. ks. S. Longosz, *Jan Maria Szymusiak*, s. 9).

⁶ Ks. S. Longosz, *Jan Maria Szymusiak*, s. 9–10; Jan Szymusiak, w: *Encyklopedia wiedzy*, s. 672.

⁷ Ks. S. Longosz, *Jan Maria Szymusiak*, s. 9–10.

⁸ Tamże.

logię, liturgikę i metodologię teologiczną⁹. Mimo zdobytych stopni naukowych w 1959 r. zdawał egzamin maturalny w Liceum dla Dorosłych nr 3 w Warszawie. W 1964 r. nostryfikował dyplom doktoratu rzymskiego na Wydziale Teologicznym Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Rok później na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Lublinie otwarto mu przewód habilitacyjny na podstawie pracy pt. „Grzegorz Teolog. U źródeł myśli chrześcijańskiej IV wieku”¹⁰. Kolokwium habilitacyjne odbyło się w 1966 r., po którym uzyskał stopień doktora habilitowanego teologii w zakresie patrologii i historii dogmatów. W 1971 r. Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego zatwierdziło mu otrzymany stopień naukowy. W tymże roku Senat Akademicki KUL nadał o. Szymusiakowi SJ tytuł docenta patrologii i historii dogmatów. Tym razem jednak Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego odmówiło zatwierdzenia tego tytułu. W 1971 r. zgłosił prośbę o roczny urlop naukowy, planował bowiem wziąć udział w pracach Międzynarodowego Instytutu Ekumenicznego w Jerozolimie oraz podjąć wykłady w Louvain. Ostatecznie w 1971 r. powrócił do Francji, opuszczając Polskę na zawsze¹¹. W rozmowie z ks. Franciszkiem Drączkowskim w lipcu 1974 r. jezuita twierdził, że został „wydalony» z Polski, [...] wyjechał z Polski wbrew swojej woli, na wyraźne żądanie władz państwowych i z nakazu władz zakonnych”¹².

W latach 1971–1972 prowadził seminarium patrystyczne dla doktorantów w Instytucie Katolickim i pracował w Centre National de la Recherche Scientifique w Paryżu. W 1973 r. wygłosił serię wykładów w pierwszym programie Telewizji Francuskiej (TF 1)¹³.

Po opuszczeniu zakonu

We Francji o. Szymusiak SJ w maju 1974 r. odszedł z zakonu jezuitów. Miało to miejsce za prowincjała o. Tadeusza Koczwały SJ (1973–1979). Trzeba jednak wspomnieć, że o. Szymusiak SJ podczas pobytu w Polsce popadł w konflikt z zarządem Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej, kiedy to prowincjałem był

⁹ Tamże.

¹⁰ J. M. Szymusiak, *Grzegorz teolog. U źródeł chrześcijańskiej myśli IV wieku*, Poznań 1965, t. I-II, 660 s.

¹¹ Ks. S. Longosz, *Jan Maria Szymusiak*, s. 10-12; por. *Jan Szymusiak*, w: *Encyklopedia wiedzy*, s. 672.

¹² Ks. F. Drączkowski, ks. P. Szczur, *Wkład Katedr Patrologii KUL w przybliżanie nauki Ojców Kościoła*, „Vox Patrum” 1999, R. 19, t. 36-37, s. 42 oraz przypis 11, s. 42.

¹³ Ks. S. Longosz, *Jan Maria Szymusiak*, s. 12; W *Encyklopedii wiedzy o jezuitach* jest podane, że wykładał patrologię w Chantilly, por. *Jan Szymusiak*, w: *Encyklopedia wiedzy*, s. 672.

o. Władysław Janczak SJ (1968–1973)¹⁴. Przyczyny konfliktu postaramy się poznać, analizując materiały operacyjne aparatu bezpieczeństwa.

Jan Maria Szymusiak jako świecki dalej zajmował się pracą naukową. W latach 1981–1982 prowadził wykłady na Université Populaire de Paris, a w latach 1984–1987 pracował w Centre des Recherches de l'Homme i wykładał dla świeckich przy kościele Notre-Dame du Travail. Zmianie uległo jego życie prywatne. W latach 1974–1980 założył rodzinę i adoptował trzy osierocone dziewczynki kambodżańskie, które przygotował do chrztu i I Komunii Świętej. Niestety zachorował na nieuleczalną chorobę (białaczkę) i zmarł 11 września 1987 r. w Paryżu. Msza pogrzebowa odbyła się w kościele Notre-Dame du Travail de Plaisance¹⁵.

Sylwetka naukowa

Ojciec Jan Maria Szymusiak SJ jest uznawany za jednego z najwybitniejszych jezuickich patrologów XX w. w Polsce. W kręgu jego zainteresowań znajdowały się zagadnienia trynitarne i chrystologiczne związane z kontrowersją ariańską i nestoriańską. Jako przykład takich opracowań należy wymienić wydanie i opracowanie przez niego „Dwóch apologii św. Atanazego” (Paris 1956) w znanej serii *Sources Chrétiennes* oraz „O Trójcy Świętej” św. Augustyna (Poznań 1962) w poznańskiej serii „Pism Ojców Kościoła”. Zajmował się również postacią św. Grzegorza z Nazjanzu, któremu poświęcił książkę „Éléments de théologie de l'homme selon Saint Grégoire de Nazianze” (Rome 1963) oraz obszerną monografię „Grzegorz Teolog”. Do tej ostatniej pozycji przedmowę napisał znany francuski jezuita o. Henri de Lubac¹⁶. Ponadto wydał „L'antropologie religieuse de Grégoire de Nazianze le Théologien” (1957), „S. Athanase d'Alexandrie” (1958), „Un itinéraire de la liberté” (1989), „Patrologia” (1971) oraz publikował w wielu czasopismach polskich i zagranicznych, a także w licznych pracach zbiorowych. Do najbardziej znanych należy „Breviarium fidei” (1964), które opracował wraz z o. Stanisławem Głową SJ¹⁷.

¹⁴ Prowincjałowie, w: *Encyklopedia wiedzy*, s. 544–545.

¹⁵ *Pogrzeb śp. Jana Marii Szymusiaka*, „Vox Patrum” 1987, R. 7, t. 12–13, s. 536–538; por. K. Waloszczyk, *Śp. Jan Szymusiak*, „Słowo Powszechne”, 14–16 XI 1987 r., s. 8–9; Jan Szymusiak, w: *Encyklopedia wiedzy*, s. 672

¹⁶ S. Łucarz SJ, *Wkład jezuitów polskich w studia nad Ojcami Kościoła*, „Vox Patrum” 1999, R. 19, t. 36–37, s. 181. Jako ciekawostkę warto wspomnieć, że o. Szymusiak SJ napisał wstęp do polskiego wydania książki H. de Lubaca SJ pt. *Katolicyzm. Społeczne aspekty dogmatu* (Kraków 1961, s. 5–12). Szczegółowe omówienie najważniejszej twórczości: zob. ks. W. Eborowicz, *Jan Maria Szymusiak SJ jako patrolog*, „Vox Patrum” 1989, R. 9, t. 16, s. 37–41.

¹⁷ Jan Szymusiak, w: *Encyklopedia wiedzy*, s. 672. Pełna bibliografia jego prac: Cz. Mazur, *Wykaz drukowanych prac J.M. Szymusiaka SJ*, „Vox Patrum” 1989, R. 9, t. 16, s. 24–32.

Jego seminarzyści nazywali go „Ojcem Docentem” z racji tego, że „imponował wszechstronną wiedzą z zakresu historii i literatury starożytnej oraz doskonałą znajomością języków klasycznych i nowożytnych, głównie języka francuskiego”¹⁸. W latach 1967–1971 prowadził seminarium patrystyczne, w którym co tydzień uczestniczyło od 10 do 15 osób, z kursu „A” (wyższego) i „B” (niższego). Oprócz studentów historii Kościoła przychodzili na nie entuzjaści z innych sekcji, czy nawet wydziałów. Wynikało to z tego, że osobowość prowadzącego przyciągała niczym magnes. „Wobec seminarzystów był zawsze wyrozumiały, ojcowski, życzliwy i tolerancyjny. Swoje opinie, często bardzo krytyczne – tak wobec władz państwowych, jak i kościelnych – wyrażał otwarcie, czym ogromnie imponował swoim uczniom”¹⁹.

Ojciec Jan Maria Szymusiak SJ był osobą wielce zasłużoną dla polskiej patrystyki. W latach 1958–1972 był odpowiedzialny za Katedrę Patrologii KUL²⁰. Ponadto przez wiele lat redagował dział „Teologia patrystyczna – patrologia” w „Encyklopedii Katolickiej” i nauczał patrologii na paru wyższych seminariach zakonnych oraz zasiadał w Towarzystwie Naukowym KUL²¹. Największym jego osiągnięciem było założenie, wraz z filologiem klasycznym prof. Leokadią Małunowiczówną, Międzywydziałowego Zakładu Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL (od 2006 r. pod nazwą Instytut Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL). W latach 1969–1971 był jej kierownikiem²².

Skonfrontujmy naszą obecną wiedzę o tym wybitnym patrologu z informacjami operacyjnymi aparatu bezpieczeństwa.

¹⁸ Ks. F. Drączkowski, ks. P. Szczur, *Wkład Katedr Patrologii KUL*, „Vox Patrum” 1999, 19, t. 36–37, s. 42.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Według biogramu pośmiertnego w „Vox Patrum” (*Pogrzeb ś. p. Jana Marii Szymusiaka*, „Vox Patrum” 1987, R. 7, t. 12–13, s. 536) w latach 1965–1971 kierował Katedrą Patrologii w Instytucie Historii Kościoła KUL. Inaczej jest to podane w: ks. F. Drączkowski, *Katolicki Uniwersytet Lubelski. I Katedra Patrologii*, „Vox Patrum” 1989, R. 9, t. 16, s. 367). Zob. S. Łach, *Kronika Wydziału Teologicznego 1944–1968*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 1969, s. 154; R. Bender, *Historia na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL (1918–1968)*, „Roczniki Humanistyczne” 1970, nr 18, z. 2, s. 149; G. Karolewicz, *Instytut Historii Kościoła. 1964–2004*, Lublin 2005, s. 61–65.

²¹ *Pogrzeb ś. p. Jana Marii Szymusiaka*, „Vox Patrum” 1987, R. 7, t. 12–13, s. 536. Zob. ks. S. Longosz, *Wykłady monograficzne J. M. Szymusiaka SJ na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, „Vox Patrum” 1989, R. 9, t. 16, s. 35.

²² Ks. M. Starowieyski, *Uwagi o patrologii w Polsce*, „Vox Patrum” 1999, R. 19, t. 36–37, s. 12; ks. S. Longosz, *Międzywydziałowy Zakład Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL jako propagator myśli wczesnochrześcijańskiej w Polsce (w 30-lecie działalności)*, „Vox Patrum” 1999, R. 19, t. 36–37, s. 21–22; A. Stępniewska, *IV. Międzywydziałowy Zakład Badań nad Antykiem Chrześcijańskim*, „Vox Patrum” 1989, R. 9, t. 16, s. 377; J. Figiel SDS, *Instytut Badań nad Antykiem Chrześcijańskim*, w: *Historia Starożytna w Polsce. Informator*, red. R. Kulesza, M. Stępień, Warszawa 2009, s. 178.

Materiały operacyjne

Ojciec Jan Maria Szymusiak SJ jest bohaterem licznych donosów informatorów Służby Bezpieczeństwa. Pojawia się również w materiałach operacyjnych aparatu bezpieczeństwa jako figurant²³ „sprawy rozpracowania operacyjnego” (SRO)²⁴ o kryptonimie „Boboli”²⁵.

W 1961 r. źródło „Florkiewicz” uznało, że zakonnik był repatriantem z Francji. Jezuita wrócił do Polski z dużym majątkiem, czego dowodem – według „Florkiewicza” – miał być znajdujący się w jego posiadaniu samochód marki Mercedes typu 180 D z 1958 r.²⁶ Źródło było zdania, że wykładał on teologię na KUL i polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim, a także zajmował się katechizowaniem dzieci z ambasady francuskiej. W domu zakonnym przy ul. Rakowieckiej, w którym mieszkał, jezuita bywał rzadko. Ze względu na swoją pozycję dysponował dużą swobodą, co zdaniem źródła wynikało z tego, że ukończył z odznaczeniem Sorbonę w Paryżu²⁷.

Pod koniec 1961 r. tajny współpracownik o ps. Jackowski doniósł funkcjonariuszowi, że zakonnik w zakonie sprawował duchową opiekę nad klerykami i wykładał na jezuickim Wydziale Teologicznym w Warszawie. Dodatkowo był wykładowcą na KUL. Nie zajmował się pracą duszpasterską. TW dodał, że o. Jan Maria Szymusiak SJ był „nieco zawiedziony stosunkami w Polsce”. Jego postawę polityczną określił jako „orientację demokratyczną”, nadmieniając, że był „raczej dobrym Polakiem”²⁸. W 1963 r. TW o ps. Konrad przekazał informację, że zakonnik został redaktorem i konsultorem „Wielkiej Encyklopedii Powszechnej”. Jego zdaniem miał w niej zredegować 60 haseł. Jezuita „popadł w konflikt [z kle-

²³ W żargonie SB znaczyło to, że wobec takiej osoby podejmowano działania operacyjne. Zob. F. Musiał, *Podręcznik безпеki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministra Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007, s. 330.

²⁴ Od lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku SB nazywało ją sprawą operacyjnego rozpracowania (SOR). Sprawę Operacyjnego Rozpracowania SB zakładało na osobę lub grupę, gdy uzyskano sprawdzone informacje, że prowadzi „działalność antysocjalistyczną”, zob. tamże, s. 244–248.

²⁵ Wydaje się, że bardziej pasowałoby nazwanie sprawy operacyjnej kryptonimem „Bobola” – od polskiego jezuickiego męczennika i kaznodziei św. Andrzeja Boboli (1591–1657). Zob. L. Grzebień, *Jezuici*, Kraków 1999, s. 31–37.

²⁶ Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN BU), 01283/1107, cz. 2, Wyciąg z akt pojazdu mechanicznego m. „Mercedes”, Warszawa 12 IX 1963 r., k. 819 (pdf).

²⁷ AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, Doniesienie z dn. 25 II 1961 r., [brak miejsca i daty], k. 739–740 (pdf).

²⁸ AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, TW „Jackowski”, [brak miejsca] 20 XII 1961 r., k. 745 (pdf).

rykami] na tle mszy recytowanej”. Spowodowane to było tym, że klerycy uważali ją za przeżytek i nie chcieli się dostosować do jego zwyczajów²⁹.

Dnia 5 stycznia 1966 r. rozmawiał z o. Janem Marią Szymusiakiem SJ w Wydziale Skarg i Wniosków MSW ppor. mgr Konrad Gniotek, oficer operacyjny Wydziału I Departamentu IV MSW. Rozmowa została utrwalona na minifonie. Jezuita został wezwany pismem urzędowym w sprawie paszportowej. Było to związane z planowanym przez niego wyjazdem do Francji. Funkcjonariusz poczynił pewne obserwacje. Zauważył, że zakonnik przybył w stroju z koloratką. Jego zdaniem koloratka była jednak o wiele mniejsza i mniej rzucająca się w oczy niż u innych księży. Jezuita był ubrany elegancko i modnie oraz palił fajkę. Oficer MSW opisał go jako mężczyznę wybitnie przystojnego, wysokiego, mającego czarne włosy krótko ostrzyżone. *W poczekalni czytał brewiarz. Rozmawiał grzecznie, ale w sposób nonszalancki i pewny siebie. Wyrażał się jasno i logicznie. W trudniejszych momentach rozmowy posługiwał się jezuicką sofistyką. Sprawiał wrażenie obytego, kulturalnego i zarozumiałego. Pomimo zdenerwowania zachowywał się spokojnie. Sprzeciwiał się sugestii rozmówcy, że jego zakon jest wrogo nastawiony do władz. Kilkakrotnie zwrócił uwagę na to, że ma świadomość, iż aparat bezpieczeństwa się nim interesuje. W rozmowie podkreślał swój patriotyzm. Miał to być jedyny jego powód przyjazdu do kraju. Przedstawił swój życiorys i działalność zakonną. W 1957 r. obronił doktorat z liturgiki w Rzymie. Następnie został profesorem „Gregorianum” w Rzymie. W 1958 r. obronił doktorat z patrystyki na Sorbonie i wtedy przyjechał do Polski. Oświadczył, że władze KUL chciały mu przyznać habilitację za książkę pt. „Grzegorz Teolog”. W warszawskim Klubie Inteligencji Katolickiej był doradcą w sprawach liturgicznych i prowadził wykłady, chociaż do KIK nie należał. Pracował również jako katecheta w szkole przy ambasadzie francuskiej. Jego zdaniem największą bolączką jezuitów był brak możliwości brania udziału w życiu politycznym. Na temat zakonu nie chciał zdradzać żadnych szczegółów. Operował informacjami znanymi już w MSW³⁰.*

Drugą obszerną rozmowę z o. Janem Marią Szymusiakiem SJ ppor. mgr Konrad Gniotek przeprowadził 24 kwietnia 1966 r. Dotyczyła ona również życiorysu zakonnika, gdyż był on figurantem „sprawy rozpracowania operacyjnego” o krypt. „Boboli”. Jezuita nie zgodził się na spotkanie z funkcjonariuszem MSW na stopie niejawnej. Chciał rozmawiać w budynku MSW w Wydziale Skarg i Wniosków lub w domu zakonnym. Tym razem na umówione spotkanie przybył w stroju zakonnym. W czasie rozmowy początkowo zachowywał się spokojnie, ale nie był pewny siebie, zaczął się denerwować. W trakcie rozmowy palił fajkę. Objasniał funkcjonariuszowi MSW swoją biografię. W czasie pobytu we Francji należał do

²⁹ AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, Wyciąg z notatki służbowej ze spotkania z t. w. „Konrad” z dnia 15 III 1963 r., Warszawa 4 IV 1963 r., k. 794 (pdf).

³⁰ AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, Notatka służbowa, Warszawa 20 I 1966 r., k. 635-651 (pdf).

Prowincji Szampanii. U generała zakonu starał się od 1946 r. uzyskać zgodę na przyjazd do Polski. Chciał przynależeć do Prowincji Krakowskiej³¹, jednak prowincjał Szampanii skierował go do Prowincji Warszawskiej. W notatce służbowej z rozmowy jest informacja: „Ale jezuici krakowscy jakoś się boją przybyszów z zagranicy po Sorbonie”. Zakonnik obronił najpierw doktorat na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie w 1957 r., a potem na Sorbonie w 1958 r. Nie chciał powiedzieć, kto mógłby potwierdzić prawdziwość tych danych. Odsyłał funkcjonariusza do przełożonych oraz katalogów, które można znaleźć w bibliotece jezuickiej. Nie zaprzeczył, że przysyłał materiały pocztą dyplomatyczną. Czynił to na życzenie prowincjała i za aprobatą ambasadora. Źródło „Ryszard” było zdania, że jezuici byli świadomi tego, iż o. Jan Maria Szymusiak SJ prowadził dialog z wyższym urzędnikiem MSW. To była przyczyna niedarzenia go pełnym zaufaniem³². Był to jeden z wielu przykładów taktyki operacyjnej aparatu bezpieczeństwa. Chodziło o to, żeby w stosunku do niezłomnego jezuity zasiać podejrzania w jego najbliższym środowisku.

W 1967 r. TW o ps. Feliks donosił funkcjonariuszowi Konradowi Gniotkowi, że o. Jan Maria Szymusiak SJ był człowiekiem rozumnym, ludzkim i wielkim patriotą. Zaliczył go do postępowych jezuitów, którzy posiadali szerokie horyzonty. Zakonnik nie wyrażał się negatywnie o władzach państwowych. TW dowiedział się od byłego jezuity kleryka Jana Steckiewicza, że o. Jan Maria Szymusiak SJ udzielał Komunii wiernym w kościele przy ul. Rakowieckiej na rękę. Współbracia oburzyli się na taką formę przyjmowania Eucharystii. Zabronili mu udzielania jej w taki sposób. Funkcjonariusz MSW uznał taką praktykę udzielania Komunii za zgodną „ze skrajnie postępowym duchem nowej liturgii”³³.

W 1967 r. por. Konrad Gniotek napisał w notatce służbowej, że o. Szymusiak SJ nie cieszył się zaufaniem jezuitów warszawskich, „co zostało stwierdzone przez jezuitów Bogackiego i Głowę”³⁴. Natomiast w 1968 r. niewymienieni z nazwiska funkcjonariusze MSW oceniali patrologa jako „porywczego”. Wiedzieli, że był wielkim entuzjastą nowej liturgii, którą z zapałem wprowadzał. Spowodowało to

³¹ Od 1926 r. na terytorium Polski istnieją dwie autonomiczne prowincje jezuickie: Polski Południowej i Wielkopolsko-Mazowiecka. Zob. *Dekret generalski z dnia 31 lipca 1926 r., ustanawiający dwie nowe prowincje*, w: *50 lat Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego (1926-1976). Sylwetki i wspomnienia*, pod red. F. Paluszkiwicza SJ, Rzym 1976, s. 7-8. SB prowincję południową nazywała Małopolską lub Krakowską, a północną – Warszawską.

³² AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, Notatka służbowa, Warszawa 23 IV 1966 r., k. 618-634 (pdf).

³³ AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, Wyciąg z notatki służbowej ze spotkania z t. w. „Feliks” z dnia 23 I 67 r., [brak miejsca i daty], k. 888 (pdf).

³⁴ AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, Notatka służbowa dot. pisma ks. zakonnego – jezuity – Szymusiaka dot. tow. Janica w sprawie wyjazdu Szymusiaka za granicę, Warszawa 7 VII 1967 r., k. 942-943 (pdf).

negatywne reakcje ze strony pracowników ambasady francuskiej. Poczęli się od niego odsuwać, gdy odprawił Mszę w języku francuskim na nowych zasadach liturgicznych oraz gdy uczył ich dzieci w nowym duchu. Pracownicy ambasady złożyli skargę na niego do prowincjała i Prymasa Stefana Wyszyńskiego, a dzieci wycofali z religii oraz sami przestali przychodzić na Msze odprawiane dla nich po francusku. Ojciec Szymusiak SJ był tą sytuacją mocno rozgoryczony³⁵.

Kapitan Emil Stafiej, inspektor Wydziału I Departamentu IV MSW, opracował w 1968 r. plan operacyjnych przedsięwzięć do rozpracowania ważniejszych kontaktów o. Jana Marii Szymusiaka SJ w ramach sprawy o krypt. „Boboli”³⁶. Dokumentacja zachowała się w dużej mierze, ale niestety jest mało czytelna z powodów słabej jakości mikrofilmu.

W tym samym roku TW o ps. Farys w rozmowie z por. Konradem Gniotkiem w dniu 17 marca 1968 r. w kawiarni „Arkady” przekazał, że o. Szymusiak SJ miał obawy, czy Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego zatwierdzi mu habilitację³⁷. W rok później kpt. Edward Wituch po spotkaniu z TW o ps. Raymund odnotował, że w październiku 1969 r. w trakcie jednego z wykładów jezuita skrytykował cenzurę. Wspominał na nim m.in. o tym, że cenzura utrudniała mu druk jego książek oraz bała się pozostawić słowo „prześladowca” odnośnie do czasów Marka Aureliusza³⁸. W 1971 r. oficer w notatce podkreślił między innymi to, że o. Jan Maria Szymusiak SJ był spowiednikiem byłego jezuita Wiesława Kęcika z konspiracyjnej organizacji niepodległościowej „Ruch” (1965–1970). W związku z powyższym w marcu br. w rozmowie z prowincjałem Janczakiem postawiono problem Szymusiaka, postulując skierowanie go do pracy poza granicami kraju. Po uzyskaniu zgody Generała Prowincjał we wrześniu wysłał Szymusiaka do dyspozycji kurii generalnej zakonu, z tym że najpierw miał on odwiedzić swoją rodzinę we Francji. Koniecznie nadmienić trzeba, że przez wiele miesięcy MSW odmawiało mu zgody na wyjazd tymczasowy za granicę. Otrzymał ją w tempie ekspresowym 5 sierpnia 1971 roku. Jednak dopiero wtedy, gdy wystąpił o wyjazd stały do Włoch³⁹.

³⁵ AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, Wyciąg z notatki z dn. 10 I 1968 r. dot. jezuitów, [brak miejsca i daty], k. 900 (pdf).

³⁶ AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, Plan operacyjnych przedsięwzięć do rozpracowania ważniejszych kontaktów ks. zakonnego – jezuitów – Jana SZYMUSIAKA ze sprawy krypt. „Boboli”, Warszawa 18 III 1968 r., k. 613–615 (pdf).

³⁷ AIPN BU, 01283/1122, Notatka służbowa dotyczy spotkania z t. w. „Farys” w dniu 17 III 1968 r., Warszawa 18 III 1968 r., k. 410–415 (pdf).

³⁸ AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, Notatka służbowa ze spotkania z t. w. „Raymund” w dniu 25 X br., Lublin 27 X 1969 r., k. 610 (pdf).

³⁹ AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, Notatka, Warszawa 10 XI 1971 r., k. 589–590 (pdf).

W 1971 r. opublikowany został artykuł, w oparciu o wywiad z jezuitą, w prasie zachodniej pt. *Les rapports des „Pouvoirs” en Pologne. Victime de la „coopération” Église-État un prêtre témoigne*, w którym zakonnik oskarżył władze Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej o współpracę z władzami komunistycznymi, zaś władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej o brak tolerancji religijnej w państwie⁴⁰. Odbiło się to głośnym echem w Polsce. SB wnikliwie odnotowywała nastroje w polskiej prowincji, z której pochodził zakonnik. Major Tadeusz Grunwald dowiedział się z donosu TW o ps. Farys, że artykuł wywołał falę oburzenia wśród polskich jezuitów. Wszyscy współbracia zgodnie potępili ten artykuł. Bronił go jedynie o. Bronisław Sroka SJ. Zakonnicy oczekiwali na reakcję generała zakonu, gdyż o. Jan Maria Szymusiak SJ opuścił Polskę na jego prośbę. Według opinii TW o ps. Farys jezuita-patrolog, krytykując publicznie decyzję generała zakonu, przekreślił swoje miejsce w Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej. W wyciągu z notatki jest jeszcze dodane: „pytanie czy znajdzie się nadal dla niego miejsce w zakonie”. Wprawdzie wybitny jezuita imponował polskim współbraciom swoją indywidualnością, inteligencją, odwagą i wiedzą, to jednak wszystko to zmieniło się, gdy oskarżył władze Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej o kolaborację z reżimem. Większość polskich jezuitów akceptowała kontakty władz zakonu z władzami państwowymi i nie postrzegała tego faktu negatywnie. Funkcjonariusz zanotował: „Jeżeli dotąd decyzja dot. Szymusiaka była różnie oceniana to obecnie pada głośno takie określenie jak »warchoł«”. Prowincjał o. Władysław Janczak SJ wysyłał do Rzymu i do prowincjała francuskiego wyjaśnienia odnośnie do opublikowanego artykułu. Obawiano się jego echa wśród jezuitów francuskich i belgijskich⁴¹.

Konkluzje

Jan Maria Szymusiak swoją karierę naukową realizował głównie w zakonie jezuitów. Służył zakonowi swoją wiedzą i umiejętnościami. Był gruntownie wykształconym jezuitą na zagranicznych uczelniach. Wychowanie i obycie nabył w świecie kultury zachodniej. Będąc w kraju, starał się również przenieść je na

⁴⁰ Dokumentacja tej sprawy znajduje się w jego teczce osobowej. Artykuł pt. *Les rapports des „Pouvoirs” en Pologne. Victime de la „coopération” Église-État un prêtre témoigne*, „Témoignage Chrétien”, Hebdo TC, 14 X 1971 r. (nr 1423), s. 19-20, w: Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie, brak sygn., tytuł teczki: *P. Szymusiak Jan – 1974*. Zob. np. Mon Révérend Père Provincial, P.X. [list do prowincjała francuskiego R.P. André Costes], Warszawa 27 XI 1971 r., brak paginacji (s. 1-3), w: tamże.

⁴¹ AIPN BU, 01283/1107, cz. 2, Wyciąg z notatki ze spotkania t. w. „Farys” z dn. 18 XI 1971 r. dot. o. Szymusiaka, [brak miejsca i daty], k. 595-596 (pdf); AIPN BU, 01283/1123, cz. 3, Informacja dot. XX SZYMUSIAKA i CZUMY ze zgromadzenia Jezuitów, Łódź 7 XII 1971 r., k. 1188-1189 (pdf).

grunt polski. Początkowo mu się to udawało. Uzyskiwał kolejne stopnie w polskim systemie naukowym. Zwieńczył je uzyskaniem stopnia doktora habilitowanego i docenta. O ile władze kościelnej uczelni przyznały mu najwyższy stopień naukowy, to już władze państwowe nie chciały tego zatwierdzić. Można się domyślać, że to spowodowało konieczność dalszego rozwoju poza granicami PRL.

Również w polskiej prowincji zakonu jezuitów nie czuł się dobrze. Swoją indywidualnością na dłuższą metę nie przystawał do niej.

Po skonfrontowaniu wiedzy pozaźródłowej o tym wybitnym patrologu z dokumentacją operacyjną pozostawioną przez MSW trzeba stwierdzić, że informacje się pokrywają i nie zawierają błędnych wiadomości. SB miała dobrą orientację w życiorysie Jana Marii Szymusiaka. Przy pomocy władzy zakonnej SB osiągnęła swój cel, jakim było wydalenie go z Polski. Choć przez pewien czas starała się go trzymać w niepewności, jeśli chodzi o możliwość uzyskania paszportu. Jan Maria Szymusiak w swoich rozmowach z funkcjonariuszami pozostawał lojalny wobec przełożonych i zakonu jezuitów.

Na zakończenie trzeba się zgodzić z opinią ks. Franciszka Drączkowskiego i ks. Piotra Szczura, że „wkład o. Szymusiaka w rozwój polskiej patrologii należy uznać za bardzo ważny. Jego odejście było niepowetowaną stratą”⁴².

Słowa kluczowe: *bezpieka, zakon jezuitów, rozpracowanie, inwigilacja, Kościół rzymskokatolicki, patrologia, Polska Rzeczpospolita Ludowa.*

Summary

Jan Maria Szymusiak SJ in documents of the security apparatus from the years 1961-1971 in the Polish People's Republic

The article shows the person of the distinguished Jesuit patrologist Jan Maria Szymusiak (1920-1987). At the beginning, his way to the Jesuit order is presented. Further, the stages of religious and scientific education are described and afterwards, the time after leaving the order. The position he achieves in the world of science is discussed. Later in this article the characteristics of his personality, which has been included in the documentation of the communist security apparatus, is drawn. Jan Maria Szymusiak became well-known because of the great number of denunciations related to him. They are thoroughly described. He also had contact with the Ministry of Interior officer while trying to obtain a passport. Those encounters left him unscathed. The security apparatus documents confirm his exceptional spirit among the Jesuit order. Conclusions have been drawn in the article. Jan Maria Szymusiak

⁴² ks. F. Drączkowski, ks. P. Szczur, *Wkład Katedr Patrologii KUL*, s. 42.

was not able to function in the Polish phenomenon of real socialism. After his return to France he abandoned the religious state.

Keywords: *the security apparatus, Jesuit order, working out, surveillance, the Roman Catholic Church, Patrology, Polish People's Republic.*

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN BU):

01283/1107, cz. 2, *Departament IV MSW. Zakony męskie. Jezuici. „Dossier” od P-S* (PDF).

01283/1122, *Departament IV MSW. Zakony męskie. Zakon oo. jezuitów. Materiały wyłączone ze sprawy obiektowej krypt. „Bystrzy”, 1965–1970* (PDF).

01283/1123, cz. 3, *Departament IV MSW. Zakony męskie. Jezuici. C.d. sprawy obiektowej krypt. „Bystrzy” dotyczącej jezuitów nr 6812. Tom II. 06.03.71–06.12.78* (PDF).

Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie: brak sygn., tytuł teczeki: *P. Szymusiak Jan – 1974*.

Źródła drukowane

Dekret generalski z dnia 31 lipca 1926 r., ustanawiający dwie nowe prowincje, w: 50 lat Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego (1926–1976). Sylwetki i wspomnienia, pod red. Felicjana Paluszkiewicza SJ, Rzym 1976.

Opracowania

Bender Ryszard, *Historia na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL (1918–1968)*, „Roczniki Humanistyczne” 1970, R. 18 t. 2.

Drączkowski Franciszek ks., *Katolicki Uniwersytet Lubelski. I Katedra Patrologii*, „Vox Patrum” 1989, R. 9, t. 16.

Drączkowski Franciszek ks., Szczur Piotr ks., *Wkład Katedr Patrologii KUL w przybliżanie nauki Ojców Kościoła*, „Vox Patrum” 1999, R. 19, t. 36–37.

Eborowicz Waław ks., *Jan Maria Szymusiak SJ jako patrolog*, „Vox Patrum” 1989, R. 9, t. 16.

Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995, oprac. Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 2004.

Figiel Józef SDS, *Instytut Badań nad Antykiem Chrześcijańskim*, w: *Historia Starożytna w Polsce. Informator*, red. Ryszard Kulesza, Marek Stępień, Warszawa 2009.

Grzebień Ludwik, *Jezuici*, Kraków 1999.

Karolewicz Grażyna, *Instytut Historii Kościoła. 1964–2004*, Lublin 2005.

Kołacz Jakub SJ, *Słownik języka i kultury jezuitów polskich*, Kraków 2006.

Longosz Stanisław ks., *Jan Maria Szymusiak SJ 1920–1987 Calendarium vitae*, „Vox Patrum” 9 (1989), t. 16.

Longosz Stanisław ks., *Międzywydziałowy Zakład Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL jako propagator myśli wczesnochrześcijańskiej w Polsce (w 30-lecie działalności)*, „Vox Patrum” 1999, R. 19, t. 36–37.

- Longosz Stanisław ks., *Wykłady monograficzne J. M. Szymusiaka SJ na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, „Vox Patrum” 1989, R. 9, t. 16.
- Łach Stanisław, *Kronika Wydziału Teologicznego 1944-1968*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 1969.
- Łucarz Stanisław SJ, *Wkład jezuitów polskich w studia nad Ojcami Kościoła*, „Vox Patrum” 1999, R. 19.
- Mazur Czesław, *Wykaz drukowanych prac J.M. Szymusiaka SJ*, „Vox Patrum” 1989, R. 9, t. 16.
- Musiał Filip, *Podręcznik bezpieczeństwa. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministra Spraw Wewnętrznych PRL (1970-1989)*, Kraków 2007.
- Pogrzeb ś. p. Jana Marii Szymusiaka, „Vox Patrum” 1987, R. 7, t. 12-13.
- Starowieyski Marek ks., *Uwagi o patrologii w Polsce*, „Vox Patrum” 1999, R.19, t. 36-37.
- Stępniewska Alicja, *IV. Międzywydziałowy Zakład Badań nad Antykiem Chrześcijańskim*, „Vox Patrum” 1989, R. 9, t. 16.
- Szwagrzyk Krzysztof, *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944-1956*, w: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1 (1944-1956), red. Krzysztof Szwagrzyk, Warszawa 2005.
- Szymusiak Jan Maria T.J., *Przedmowa*, w: Henri de Lubac T.J., *Katolicyzm. Społeczne aspekty dogmatu*, Kraków 1961.
- Szymusiak Jan Maria, *Grzegorz teolog. U źródeł chrześcijańskiej myśli IV wieku*, t. I-II Poznań 1965.
- Waloszczyk Konrad, *Śp. Jan Szymusiak*, „Słowo Powszechne” 14-16 XI 1987.